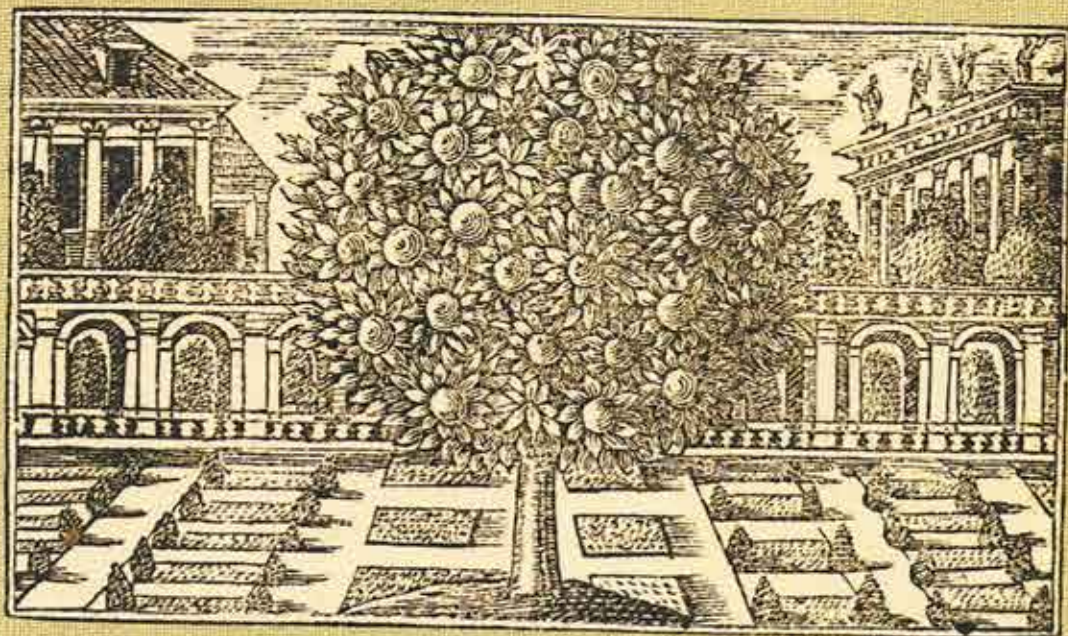

LITERATŪRA UN RELIGIJA

Krājums veltīts Kurzemes literāta un mācītāja
Gotharda Frīdriha Stendera trīssimtgadei

Vizmas Belševicas trioloģija "Bille": jaunās sievietības un padomju "relīģijas" cīņa

Vizma Belševica's Trilogy "Bille": Struggle of the New Womanhood and Soviet Religion

Marija Semjonova

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
E-pasts: marjsem@gmail.com

Rakstā ir analizētas sievišķās subjektivitātes konstruēšanas īpašības Vizmas Belševicas trioloģijas "Bille" teksta pamatā. Atslēgas analītiskās kategorijas ir dzimtes un dzimtes identitātes, teksta un tekstualitātes jēdziens un to funkcionēšana padomju ideoloģiskā diskursa atklāsmē. Tuvlasījuma stratēģijas lietojums trioloģijas fragmentu analizē parāda ideoloģiskajā robežā esošās sieviešu subjektivitātes iesaistīšanas un atgrūšanas no valdošā diskursa un diskursīvajām praksēm procesus. Ideoloģijas ietekme galvenās varones subjektivitātes veidošanā ir skaidrota kā reliģijas metafora ar padomju ideoloģijas konotāciju.

Raksturvārdi: padomju, jaunā sievietība, autobiogrāfiskums, ideoloģija.

Piedāvātais raksts koncentrējas uz Vizmas Belševicas romāna "Bille" trešās daļas – "Billes skaistā jaunība" – atsevišķo fragmentu teksta un tekstualitātes izpēti reliģijas (un politiskās reliģijas), sievietes identitātes un dzimtes identitātes aspektā. Autore nolūks ir parādīt, ka jaunās sievietes koncepts tika reinterpretēts padomju varas ideoloģijas gaismā (referātā saukšu to par padomju "relīģiju" – skaidrojums sekos priekšlasījuma turpinājumā). Jaunās identitātes klātbūtne ieskanas izvēlētajā prozas tekstā, no vienas puses, pietuvinot to modernisma estētikai, no otras puses, saglabājot un jēdzieniski pasvītrot fragmentāro izmantoto ainu un tematikas pamatu, kas varētu nozīmēt postmodernās prakses klātesamību.

Padomju "relīģijas" funkcionēšana romāna tekstā saistās ar šādām kategorijām, kuras formulē tekstualitāti un kuras savstarpējas mijiedarbības rezultātā veido jēdzienisko dihotomiju un romāna daļas pamatkonflikta līnijas: **identitāte** un **ideoloģija**, **reliģija** un **ideoloģija** vs **jaunā identitāte/reliģija** kā atkārtojošās ideoloģiskās ietekmes rezultāts. Pirms ķeršos pie teksta/tekstualitātes "īstās" nozīmes skaidrošanas, ir nepieciešams iezīmēt minēto kategoriju (konceptu) mūsdienu traktējumus (definīcijas).

Lai uzskatāmāk parādītu jaunās sievietes koncepta nozīmi romāna tekstā, tiek izmantots

- 1) sintaktisko un leksisko vienību tuvlasījums,
- 2) to "ierakstīšana" teksta un tekstualitātes līmeņos,
- 3) izmantoto vienību nolūka skaidrošana galvenās varones (Billes) identitātes veidošanas procesā.

Tālāk mēģināšu iezīmēt tuvlasījuma pamata analītiskās kategorijas – **sintakse** (teikumu gramatiskās uzbūves analīze), **leksika** (jeb konkrēto vārdu izvēle "īstas" jēgas atklāšanā) un **konteksts**, kurā ir iesaistītas leksikas un sintakses vienības, kas vienlaikus iezīmē teksta tekstualitāti (apstākļus, uz kuriem teksta struktūra varētu "atskatīties" un/vai "pamatoties"). Piedāvātā analītiskā shēma apliecinās hiperbolizētas ideoloģijas ietekmi identitātes veidošanā, izgaismos Billes rīcības pamatnozīmi un īsto nozīmi, vizualizēs pēckara Latvijas sievietes koncepta izpratni. Turklāt minētā analīze pamatos mūsdienu literatūrzinātnes teorētisko pieņēmumu par teksta polifunkcionalitāti un caurvijošo (jeb tādu, kas izpaužas ikvienā indivīda darbībā) raksturu.

Teksta sintaktiskie un leksiskie modeļi un to saikne ar jaunās identitātes koncepta aktualizāciju

Uzmanības pievēršana sintaktisko modeļu analīzei, pamatojoties uz slaveno literatūrteorētiķi Ē. Auerbachu, ļauj precīzi aprakstīt tekstā iekļauto nozīmi, kas ietekmē "teksta subjektīvās percepcijas iespēju daudzējādību" un rosina "interpretācijas brīvību" (Ауэрбах 1976, 105). Sintaktisko vienību analīze priekšlasījumā līdzināsies teksta sīko vienību – vārdu kārtības – piedāvāta izkārtojuma interpretācijai un iespējamo slēpto nozīmju atklāšanai. Kā norāda "Mimēzes" autors, "sintaktiskās saites [= vārdu kārtības, prievārdu un saikļu izvēles analīzes gaitā] kļūst par īpaši tiešām, smalkām un daudznozīmīgām vienībām. Tās parādās ar teksta saikļu un pārējo pakārtojuma vai sacerējuma gramatisko formu starpniecību" (Ауэрбах 1976, 105). Mans nolūks ir parādīt, kā tekstā iesaistītās sintaktiskās vienības un sintaktiskās konstrukcijas atspoguļo/apstrīd vai papildina jaunās sievietes identitātes konceptu jaunās padomju "reliģijas" apstākļu gaismā.

Sīkāk apskatīšu trešās daļas pirmās nodaļas ("No nakts līdz naktij") un desmitās nodaļas ("Pūt, vējiņi, dzen laiviņu...") sintaktiskās konstrukcijas un leksisko materiālu. Teksta fragmentu izvēles pamatā ir nodaļu jēdzieniskais "pildījums", kas iezīmē periodus pirms un pēc jaunās ideoloģijas iestāšanās Latvijas teritorijā. Turklāt nodaļu sintaktisko un leksisko konstrukciju analīze atklās pavisam negaidīto romāna jēdzieniskās līnijas interpretāciju, kas saistās ar reliģijas un politiskās ideoloģijas sadursmes aprakstīšanas procesu.

Pievērsīsimies tekstam. Pirmā nodaļa sākas ar vienkāršo bezsaikļu teikumu "No nakts līdz naktij", kas iezīmē un varbūt pat pareģo piedāvātā teksta jēdzienisko saturu. Leksiskās vienības "nakts" dubultā atkārtošana var nozīmēt vismaz trīs vienlīdz svarīgas lietas:

1. Nakts simbolika gan tradicionāli, gan feministiskās literatūras kritikas iespaidā ...

literatūras kritikā apšaubītām bināro opozīciju kopām, nakts tika pretstatīta dienai, kas, savukārt, tika vienādojama ar izglītības, pasaules izzināšanas un maskulīno spēku. Turklāt tā iezīmē reliģijas pretējo (dihotomiju veidojošo) reprezentāciju – folkloru jeb pagānisku reliģiju, kurā nakts, līdzīgi feministiskai literatūras kritikai, asociējas ar pārdabisko, iracionālo, bailes izraisošo sieviešu spēku.

2. Otrā perspektīva rodas, ja traktējam šo leksisko vienību eksistencionālajā aspektā – kā piedzimšanas (jeb nākšanas no nekuriens, no tumsas) un nāves iestāšanos (jeb atgriešanos nekurienē). Šajā gadījumā nodaļa jau savā nosaukumā norāda uz iespējamo reliģisko motīvu aktualizāciju turpmākā vēstījuma gaitā un apzīmē cilvēka dzīves gaitu.
3. Vēl viena nosaukuma interpretācija saistās ar teksta naratīva līniju jēdzienisko specifiku jeb ārējo, notikumu aprakstošo slāni. Pirmajās nodaļas rindās lasītājs tiek iepazīstināts ar teksta vēsturisko "rāmi": "Krietni aiz muguras vācieši pagalmā rosās uz prombraukšanu, kārtējo reizi vedinājuši braukt līdzī un pateikuši, ka rīt vienos krievi būs klāt." (Belševica, 2004, 471) Tātad pirms jaunās ideoloģijas "tumsas" iestāšanās vecā vēl nav "nolikusī karogu" un vedina galveno varoni (Billi) doties tai pakaļ. Savienojot iespējamās nosaukuma interpretācijas, ir iespējams "pareģot" galvenās varones likteņa konvencijas (jeb atslēgvārdus, kuru robežās teksta turpinājumā patiešām attīstās Billes personība un identitāte). Tie ir:

- 1) *iracionalitāte* (gan ideoloģijas, gan folkloras traktējumā),
- 2) iepriekšējās kategorijas "pieņemšanas" rezultāts – individuālā iekšējā un (ārējā) *destrukcija*,
- 3) *destrukcijas rezultāts* – *nāve* (šī kategorija rāda teksta visinteresantāko jēdzienisko vienību, jo tā klātbūtne tiks atspoguļota teksta leksiskajā līmenī – ar konkrētiem atkārtojumiem, par kuriem centīšos runāt vēlāk).

Definētas Billes eksistences konvencijas atrod savu atbalsi romāna tekstā leksikas izvēles līmenī, taču tās parādās kā pretstats jauno laiku sākumam. Atgriežsimies pie pirmās nodaļas ievadeikuma: "[...] rīt **vienos** krievi būs klāt. Vai ne? Tā jau krievi nāks pēc viņu [vāciešu] pulksteņa." (Belševica, 2001, 471) Atslēgvārdus Billes iracionālā spēka un jaunās (reliģijai pietuvinātas – kādēļ, izskaidrošu vēlāk) ideoloģijas aktualizācijai teikumos reprezentē leksiskās vienības "rīt vienos", retoriskais jautājums un "krievi nāks pēc viņu pulksteņa". Norāde uz precīzu laiku, kad ir jāiestājas (pēc vācu uzskatiem) jaunajai ideoloģijai, ļauj saprast šo teikuma daļu kā, pirmkārt, jaunās varas iestāšanās neizbēgamību, otrkārt, kā ironisku attieksmi pret vācu nacionālajām īpašībām (piem., pārmērīgo precizitāti un laika nepārtrauktu skaitīšanu un ievērošanu) un, treškārt, kā varas "pulksteņa mehānismu", kurš bija iedarbināts vācu laikā un turpinās pastāvēt jaunās ideoloģijas gaismā. Varones identitāte atrodas pretstatā ideoloģijas pārmaiņu laikiem un tādēļ ir nolemta pakāpeniskai bojā ejai vai pielāgošanas un jaunās, pareizās identitātes veidošanas procesiem. Netīšs iesaukums (retoriskais jautājums), kurš sadala (vai paildzina, rāda pēkšņo lirisko atkāpi) dažādo ideoloģiju aprakstīšanu, apšaubā notikumu reālo pamatu. Jautājuma "Vai ne?" parādīšanās tieši starn vienādi svarīgiem leksiskām

vēstījumu un atklāj teksta pamatjēgu (vai pamatjēgas atklāsmes sākumposmu) – Billes ironisko un nievājošo attieksmi pret viņai apkārt esošiem apstākļiem. Turklāt svarīgi šķiet atzīmēt, ka ironiskais vēstījums nav atkarīgs vienīgi no tekstā iesaistītajiem varoņiem: tas tiek konstruēts ar "caurspīdīga" un tekstā nemanāma "runājošā subjekta" starpniecību. Var teikt, ka apstākļu apzināta apšaubīšana kļūst par vispārējās sievietes identitātes destruktīvo spēku. Tas izpaužas gan Billes tiešajā runā, gan telpas un laika aprakstīšanas brīžos.

Sekojojot līdzī tekstam, nākamais sievietes identitātes destrukcijas posms saistās ar teikumu "Deg Rīga, un Bille **nav klāt**, nevar līdzēt, **neredz**, kur un kas [...] [notiek]. Uguns **lien** pagultē pie kurpju kastes ar **Saulcerīti**, **sen jau ne rokās neņemto lelli**, bet visus bērnu gadus mīļoto, auklētu, un sačūkst **Saulcerītes gaiša galviņa, izpil melnām lāsēm**. [...] **Neizkļiedzamais kļiedziens** žņaudz tā, ka jānosmok, jākrīt beigai, tikai žogā vēl turas. [...] **Bija... bija... vairs tikai bija!**" (Belševica, 2001, 471–472) Jaunās sievietības koncepta atklāsmē šajā fragmentā saistās ar varones neesamības apzināšanu vecajā koloniālajā pasaulē (pirmsneatkarības laikā) ("Bille nav klāt"), kā arī vecās pasaules reālo iznīcināšanu ("Deg Rīga"). Abu vienību mijiedarbība var nozīmēt ierastās sievišķības pastāvēšanas neiespējamību, kam Bille vairs nevar līdzēt vai pat redzēt (pamanīt) to. Līdz ar sievietības konceptu leksisko vienību "Deg Rīga" ir iespējams izprast ar latviešu kara dzejas tradīcijas piesaukšanu (jeb slēpto un pārfrāzēto reliģiskā satura intertekstualitāti tekstā), proti, šī frāze ir saistāma ar Andreja Eglīša (1912–2006) daiļradi un slavenāko kantāti "Dievs, Tava zeme deg!" (1943), kura izraisīja lielus strīdus sabiedrībā un kuru nedrīkstēja atskaņot padomju režīma laikā. Belševicas izmantoto leksisko vienību (vārdu savienojumu) un Eglīša kantātes nosaukumu vieno to mēģinājums parādīt jaunās identitātes veidošanas apstākļus: indivīdam ir liegta telpiskā piederība, viņš eksistē beztelpiskajā laikā, kurā ir jāatsāk pasaules radīšana gluži pēc Bībelei aprakstītajiem noteikumiem. Pirmkārt, pasaules radīšana ir laiciski ierobežota (triloģijā – vienas dienas laikā), otrkārt, teksta fragments vēsta par pamata stihiju (uguni), no kura radusies pasaule, treškārt, Bille mēdz būt uzskatīta par šīs pasaules pirmo radījumu, jo viņas personībā vēl ir iespējamas nozīmīgas ideoloģiskas pārmaiņas agrā vecumā dēļ. Atšķirībā no Bībeles vēstījuma, par pasaules pirmo iemītnieci tādējādi kļūst sieviete, un to var izskaidrot ar modernisma estētikas vispārējo "feminizācijas" procesu un sievietes aktīvo iesaistīšanu visās dzīves jomās.

Destrukcijas tēma turpinās fragmenta nākamajās leksiskajās vienībās: pēc uguns uzvarēšanas pār tradicionālo un veco telpu iznīcināšanas procesu turpinās sievietes ķermenī. Fragmentā tam atbilst šādu leksisko vienību virkne: "uguns **lien** pagultē pie kurpju kastes ar **Saulcerīti**", "sen jau ne rokās neņemto lelli", "Saulcerītes gaiša galviņa, izpil melnām lāsēm". Lelles tēls gan folklorā, gan psiholoģijā saistās ar meitenes mātīškuma instinkta izpausmes pirmo objektu. Tekstā tas tiek iznīcināts ar "reliģisko uguni" (jeb jaunās ideoloģijas simbolisko un praktisko iestāšanos), kas vienlaikus nozīmē Billes (jeb teksta "runājošā" vai "domājošā" subjekta) nespēju tradicionālajā veidā "apgūt" nākotnes mātes pienākumus. Darbības vārds "lien" rāda īpaši spīlīgo baiļu, nedrošības, pašiznīcināšanas izjūtu, jo parasti **lien** ēnas, spoki vai neuzticami cilvēki. Tas varētu nozīmēt iepriekš minētā pārmaiņu

vārda izvēle – Saulcerīte, kuru var sadalīt divos vienlīdz svarīgos vārdos – “saule” un “cerēt”, turklāt lellei ir “gaiša galviņa”, kura pārtop par melnajām pilēm. Gaismas (un pagātnes) un tumsas binārā opozīcija turpina trešajā nodaļā iesaistīto identitātes un ideoloģijas cīņu un paplašina to jēdzienisko “pildījumu”. Identitātes pretstats jaunajai ideoloģijai apzīmē ne tikai savas iracionalitātes atzīšanu, bet arī iekšēja destruktīvisma obligāto piedzīvošanu, kas ir nepieciešams, lai “iestātos” jaunajā pasaulē.

Dubultnoliegums fragmentā (“**ne** rokās **neņemto**”) var nozīmēt varones atteikšanos no savas identitātes, tās “tradicionālās” daļas – no mātes lomas. Savienojumā ar iepriekš aprakstītām lingvistiskajām vienībām vārdu savienojums izgaismo individuālās destruktīvas tematiku; tā šeit var būt saistīta ar sievišķā ķermeņa bioloģisko īpašību (bērnu dzemdēšana; rezultāts – tradicionālā mātes loma) noliegumu. Līdz ar nolieguma apzināšanu tiek konstruēts pirmais jaunās ideoloģijas (un jaunās “dzīves reliģijas”) pakāpiens: sievišķums jaunās ideoloģijas gaismā kļūst par “būvākmeni”, par tā mehānismu iedarbinātāju. Billes neapzinātā novēršanās no tradicionālās mātes lomas (ārējo apstākļu dēļ) vienlaikus pietuvina varoni Vecās Derības motīviem un levas grēkam. Grēka ābola vietā fragmentā mēdz būt izmantota lelle: tās bojā eja apzīmē durvju atvēršanos jaunajā pasaulē, taču, atšķirībā no Bībeles oriģinālteksta, grēka “izraisītājam” Billei nebija nepieciešams pašai izlemt savu likteni: to viņas vietā izdarījis jaunās ideoloģijas neatņemams atribūts – uguns. Lietojot leksiskās vienības “neizkļiedzamais kļiedziens žņaudz”, tiek parādīts emocionāls stāvoklis pēc grēka apzināšanas. Nolieguma forma fragmentā apzīmē varones nespēju pretoties apstākļiem un norāda uz padomju varas reālījām un striktu cenzūru – īpaši pirmajos gados pēc tās iestāšanās.

Pagātnes laika izmantojums fragmenta beigās (“**Bija... bija... vairs tikai bija**”) savienojumā ar punktuāciju (daudzpunkts), kura pamatnozīme ir apzināta pauze, momenta paildzinājums, atkāpe, ļauj spriest par vēstītāja nedrošību, bailes izjūtu pret apkārt esošiem (kara) apstākļiem. Pagātnes dimensija, savukārt, norāda uz varones nespēju atvadīties no iepriekšējās realitātes, vēlmi palikt savas bērības atmiņās. Apstākļa vārda “vairs” ievietošana starp darbības vārda pagātnes formu var norādīt uz vēstītāja vēlmi nošķirt laiku pirms jaunās ideoloģijas un pēc tās iestāšanās. Šī tieksme tiek papildināta ar nākamo leksisko vienību “tikai”, kura ar savu parādīšanos fragmentā apšaubā Billes iepriekšējās dzīves notikumus, mēģina izsvītrot tos no bērna atmiņas.

Identitātes *nāves* tematiku ir iespējams izsekot otrajā, analīzei izvēlētajā fragmentā “Pūt, vējiņi, dzen laiviņu...”. Jau nodaļas nosaukumā tiek iezīmētas identitātes krīzes motīvi. Turklāt paralēli individuālajai identitātes krīzei nosaukumā un nodaļā parādās nākamais posms ideoloģijas reliģijas un tradicionālās reliģijas cīņā. Par pamatu atziņai var kļūt pievēršanās izmantotā nosaukuma oriģināltekstam – latviešu tautasdziesmai, no vienas puses, un romāna teksta nodaļas nosaukuma tuvlasījums, no otras puses. Apskatīsim vismaz pirmo četrpārī: “Pūt, vējiņi, dzen laiviņu, / Aizdzen mani Kurzemē [...]”. Tautasdziesmas jēdzieniskā virsslāņa analīze ļauj saistīt romāna nodaļas nosaukumu un dziesmas saturu ar galvenās varones vecāku izcelsmes telpu – Kurzemi. Romāna tekstā, ārpus desmitās nodaļas, vairākkārt tiek uzsvērti

Billes “kurzemnieciskā” izcelsme. Mēģinot pamatot nosaukuma izvēles motivāciju, var teikt, ka līdzīgi pirmajai nodaļai arī šeit tiek aktualizēts jautājums par sievietes identitātes un jaunās eksistences telpas savstarpējo mijiedarbību. Pirmais sieviešu identitātes “detelpizācijas” motīvs parādās paralēli krievu karaspēka iebrukšanai un Rīgas dedzināšanai, nākamais jaunās telpas meklējumu solis saistās ar priekšteču telpas neapzinātu atgrūšanu (par tās iemesliem mēģināšu runāt tālāk). Interesanti un svarīgi šķiet atzīmēt, ka jaunās telpas meklēšana izvēlēto teksta fragmentu pamatā saistās ar dažādām reliģijas izpausmēm: Rīgas dedzināšana tekstualitātes līmenī mēdz būt piesaistīta reliģiskai kantātei. Kurzemes atgrūšana saistās ar pagānisko ticību un folkloras motīviem. Iespējamās intertekstualitātes dažādība ļauj secināt par Billes (vēstītāja) identitātes mainīgo būtību mainīgajos vēsturiskajos apstākļos. Sekojot nodaļā iekļautā teksta ārējai jēdzieniskajai līnijai, var secināt, ka varones atgriešanās paaudžu paaudzēm koptajā izcelsmes telpā nav iespējama pareizās eksistences kategoriju pārmaiņu dēļ. Nosaukumā izmantotā darbības vārda “dzen” parādīšanās tāpat nav nejauša: jaunā ideoloģija ir spēks, kurš “aizdzen” varoni no viņas saknēm, tradicionālā dzīvesveida un reliģiskiem uzskatiem. Simboliskajā līmenī, savukārt, pasaules mitoloģijā laiva tiek saistīta ar mirušo pāreju citā realitātē, kura mūsu gadījumā sakrīt ar Billes apzinātas eksistences sākumu jaunajā ideoloģijā.

Jaunās eksistences nianse radās līdz ar nodaļas ievadeikumiem: “– **Ras, ras, ras... ras.. ras..** – kā **bungu** vāļītes piesit fizruks Timotiņš [...] **Fizruks** neskaita “raz-dva”, tas “dva” ir tikai strups elpas ierāviens, un, taisnību sakot, viņš **nemaz neskaita balsi**, jo visa garā kolonna balsi tāpat nedzirdētu.” (Beļševica, 2001, 566) Atslēgvārdi varones eksistences atklāsmē varētu būt šādas leksiskās vienības: “bungu vāļītes [kuras] piesit fizruks”, “nemaz neskaita balsi”, “balsi tāpat nedzirdētu”. Pēc detelpizācijas pārdzīvošanas un vecās identitātes simboliskās nāves iestāšanās vēstījumā ienāk leksiski “svešie” vārdi jeb skaitļa vārdu kalki, kurus lieto iepriekš nezināmās profesijas pārstāvis “fizruks”. Transliterējot minētās leksiskās vienības, tiek aktualizēta svešās identitātes klātbūtne tekstā. Jaunās identitātes “svešums” ir divējāds: nacionāls un dzimtes. Atskatoties uz pārējā teksta saturu, īpašu uzmanību piesaista fakts, ka pirms poligrāfiku skolas (trešās nodaļas sākumā varones biogrāfija tiek turpināta no meitenes iestāšanās poligrāfiku skolā, tādējādi tiek realizēts naratīva “pārlēkšanas” princips, lasītājs tiek iepazīstināts ar notikumiem to attīstības kulminācijas punktā) Billei bija pavisam svešāda vīrieša klātbūtne viņas likteņa un identitātes veidošanā: viņa zaudēja tēvu pēc vācu karaspēka aiziešanas, pirms tam viņa bija mācījusies meiteņu ģimnāzijā, kur tāpat nesastapa vīriešus. No tā var secināt, ka pirms “krievu laiku” iestāšanās Billes identitāte tika “audzināta” vienīgi femīnajā telpā. Nacionāls “svešums”, pamatojoties uz fragmentā izmantotiem punktuācijas līdzekļiem (daudzpunkts, vairāki komati, kuri norāda uz kādas domas atkārtotību), izraisa varonē, pirmkārt, interesi (atkārtošana šeit ir jāsaprot kā svešo vārdu iegaumēšanas mēģinājums), otrkārt, tieksmi pielāgoties jaunajai telpai un caur valodu iegūt jauno identitāti. Abreviatūru lietojums var apzīmēt nākamo Billes integrācijas procesa posmu: tā kā viņa māk atkodēt padomju reāliju jauninājumus, varonei ir iespēja kļūt par ideoloģijas mehānisma neatņemamu detaļu. Fragmentā iesaistītās nolieguma formas “nemaz neskaita balsi” turpina jaunās ideoloģijas uzvaras gājieni

kolonna, plašākajā kontekstā – ideoloģijai pakļautas jaunvalstis) ir pārliecināts par sludināto patiesību neapšaubāmo patiesumu, ja kļuvis par mehānisma sastāvdaļu. Svarīgi šķiet atzīmēt, ka leksiskā vienība “balss” ir būtiska pareizticīgas reliģijas idejisko pamatu atklāsmē. Pamatojoties uz Vecās Derības sākumvārdiem (“Un bija vārds. Un vārds bija Dievs”), vienīgā “skaņa”, kurai ir ļauts sasniegt Dieva ausis, ir cilvēka balss, tādēļ pareizticīgo baznīcās netiek spēlēti mūzikas instrumenti, kurus uztver kā sātana “dāvanas”. No šīs perspektīvas jauno ideoloģiju reprezentējošā “fizruka” balss mēdz būt pielīdzināma jaunās varas priesterā balsij, kuras galvenais nolūks ir ietekmēt indivīdu prātus nevis ar skaļumu, bet ar pārliecināšām patiesībām. Turklāt darbības vārda “skaitīt” daudznozīmība (skaitīt skaitļus vai skaitīt dzejoli (Tēvreizi)) vienīgi pamato “fizruka” “īsto” lomu jaunatnes audzināšanā.

Sintaktisko un leksisko konstrukciju nozīme teksta un tekstualitātes līmeņos. Papildinājums

Kaut arī būtisku leksisko un sintaktisko konstrukciju lietojuma skaidrojums galvenokārt dots iepriekšējā nodaļā, palikuši daži citāti, kuri “izkrīt” no neapšaubāmi negatīvas ideoloģijas percepcijas. Īpaši interesanta jēdzieniska šķautne atklājas romāna 3. daļas 10. nodaļā, kur paralēli vecās identitātes un vecās ticību paradigmas bojā ejai parādās kara apstākļu sociālā egalitārisma notis. Romāna tekstā tās ieskanas, aprakstot sadzīves apstākļus, kuros bija nonākuši gan iekarotāji, gan iekarotie. “Mēs, redz, šinējos, ar spožām pogām, mēs maršējam, bruģi klapēdamas. **Vai mēs no laba prāta?** Man būtu jāskraida pavisam bez mēteļa, ja tas šinēlis neiedots! Plikai un badā!” (Beļševica, 2001, 569) Un jēdzieniskais pretstats: “Meistara skatiens pārslied grupai un atduras pret **sabozušos** Billi. Slaikā vēzienā viņš pievelk Billes bļodiņu sev un Billei pastumj divkārsu porciju. **Billes mutes kaktiņi atšiepjas** kā uz fizruka “ras... ras”, **sadreb** un **nolaižas**. – Paldies, – viņa **caur zobiem** saka, bet **acis** gan uz meistaru **nepaceļ**. **Tad viņš redzētu!**” (Beļševica, 2001, 572) Pievērsīšos vārdiem, kas atklāj jēdzienisko pretstatu.

1. fragments: “šinējos, ar spožām pogām”; retoriskais jautājums: “Vai mēs no laba prāta?”;

2. fragments: “sabozušos Billi .. mutes kaktiņi atšiepjas .., sadreb un nolaižas .. caur zobiem saka, bet acis .. nepaceļ”; uzsaukums: “Tad viņš redzētu!”.

Analizējot leksiskās vienības daudznozīmības aspektā, ir iespējams konstatēt dihotomiju starp Billes (iekarotās) un ideoloģijas varas atveidotāju (poligrāfiķu arodskolā meistar) raksturu. Tās pamatā ir jaunās padomju “reliģijas” sadzīvīgo prakšu pretstats individuālajai sadzīvei. Pirmā fragmenta sākumā iesaistītās leksiskās vienības “šinelis” un “spožās pogas” vien ārēji vieno arodskolā audzēknes ar apkārt esošo ideoloģiju, jo jau nākamajās rindās ieskanas atklāts pretstats. Tā, piemēram, retoriskais jautājums “Vai mēs no laba prāta?” iezīmē, pirmkārt, varoņu bezizejas stāvokli jaunās ideoloģijas pakļaušanas priekšā, otrkārt, konstatē esošās ideoloģijas pamattendenci jebkuru notikumu skaidrot no racionālās perspektīvas jeb, citiem vārdiem, ateisma uzvaru pār iepriekš pastāvošo monoteismu. Prāts (racionalitāte) kļūst arī par sievietes raksturojošo īpašību. Līdz ar šo frāzi Billes iracionalitāte, par kuru tika runāts iepriekš, ir pārstājusī eksistēt, to ir aizvietojušas sadzīves

Nākamais fragments turpina ambivalentās attieksmes tēmu attiecībā pret jauno varu. Īpašības vārda “sabozušos” lietojums norāda uz to, ka Billes nedrošības sajūta turpinās (tā sākas jau 3. nodaļā līdz ar Rīgas (telpas) un lelles (tradicionālās sievišķības) bojā eju), kā arī uz vispārējo bailu sajūtu pret jaunās varas pārstāvjiem. Taču, atšķirībā no pirmās nodaļas fragmenta, līdzās bailēm rodas arī ironiska attieksme pret varu, kas paralēli apzīmē sociāli egalitārās sabiedrības aizsākuma iespējamību. Vārdi “Billes mutes kaktiņi atšiepjas” apzīmē nepabeigto tādu darbību (smaida vai smīna?) nepārvaramo nepieciešamību, kuras agrāk nevarēja pat notikt. No šī teikuma fragmenta tāpat ir iespējams secināt, ka jaunās sievietības veidošanās process tuvojas nobeigumam: Billes personībā vairs nav bērnišķā naivuma, tieksmes izpaust tikai tās domas, kuras pašlaik ir prātā, Viņas smaidu ir iespējams traktēt gan kā piekrišanu jaunās varas prasībām (tiesa, vienīgi sadzīvīgo priekšrocību dēļ), gan kā ironizāciju par vispārējo apstākļu kopu, kurā cilvēki ir padarīti par mehānisma daļām un nevar pastāvēt bez tā neapstādināmās ietekmes. Ironiskuma jaunās notis turpina izpausties Billes uzvedībā: viņa “sadreb”, “nolaižas”, un viņas atbilde tiek izrunāta “caur zobiem”. Mēģinot atrast minēto vārdu jēdzieniskās saites, var secināt, ka, pirmkārt, Bille joprojām izjūt bailes pret padomju varu, tomēr šīs bailes ir saaudzētas ar neslēpjamu ironiju.

Nākamais uzvedības skaidrojums varētu būt saistīts ar slēpto, no jauna apjēgto reliģisko motīvu aktualizāciju: Bille pārdzīvo līdzīgas jūtas, kuras tradicionāli ir jāpārdzīvo Dieva priekšā (precīzāk, ikonas priekšā). Meistara rīcība šajā gadījumā atbilst iepriekš minētajai padomju varas “priesterā” lomai, pat vairāk: Bille, pieņemot padomju varas “dubultporciju”, simboliski iziet individuālo iniciāciju, pēc kuras viņai ir jākļūst par godprātīgu padomju pilsoni.

Billes identitātes veidošanas posmi jaunās ideoloģijas gaismā

Nobeiguma daļā vēlos pievērst uzmanību trīs vienlīdz svarīgiem posmiem, kuros ir izpaudusies Billes identitāte jaunās ideoloģijas robežās. Šo daļu mēdz uzskatīt par īso ideju kopsavilkumu ārpus teksta fragmentiem.

Pirmais posms saistās ar pāreju no pilsētas telpas uz savas sievišķības (pamatā – savu sievietes pienākumu) apzināšanu. Lelles bojā eja šeit iezīmē jau minēto mātes instinktu attīstības neiespējamību, kā arī pirmo atgrūšanos no reliģiskās (un pagāniskās) patiesības.

Otrais posms iezīmējās līdz ar Billes uzvedības pārmaiņām pēc padomju režīma sākuma. Kaut arī varonē saglabājās reliģiskas izcelsmes bailes pret varas īpašniekiem, Billē mīt ciņas gars pret ideoloģijas mehānismu.

Trešais un noslēdzošais posms ir atspoguļots varones profesijas izvēlē. Poligrāfistu profesija ir radusies modernajos laikos un ir saistīta ne vien ar tradicionālo izdevniecības darbu, bet arī ar ideoloģijas izplatīšanas pamatmateriāla – skrejlapu – izgatavošanas vietu. Vienīgi šī apstākļa dēļ, noslēdzot priekšlasījumu, vēlētos vēlreiz uzprasīt: vai vēstījumā viss ir tik nepārprotams, kā liekas?

LITERATŪRA

1. Anderson, L. (2011) *Autobiography. The New Critical Idiom*. London and New York: Routledge.
2. Beļševica, V. (2004) *Bille*. Trilōģija. Rīga: Atēna.
3. Castle, G. (2007) *The Blackwell Guide to Literary Theory*. Oxford: Blackwell Publishing.
4. Childs, P. (2008) *Modernism. The New Critical Idiom*. London and New York: Routledge.
5. Connors, C. (2010) *Literary Theory*. Oxford: Oneworld Oxford.
6. Cuddon, J. A. (1998) *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. (Fourth Edition.) London: Penguin Books.
7. Culler, J. (2011) *Literary Theory: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
8. Immonen, K., Leskelä-Kärki, M. (toim.) (2001) *Kulttuuri-historia. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
9. Smith, S., Watson, J. (2010) *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. London and Minneapolis: University of Minnesota Press.
10. Travers, M. (ed.) (2001) *European Literature from Romanticism to Postmodernism. A Reader in Aesthetic Practice*. London and New York: Continuum.
11. Луэ́рбах, Э. (1976) *Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе*. Москва: Прогресс.

Summary

Current paper stresses the question of the construction of woman's subjectivity in Vizma Belševica's trilogy "Bille". The key analytical categories for the paper are gender and gender identity, text and textuality and their functioning in the ideological discourse of the Soviet regime. The uses of the strategy of close-reading in the analysis of several textual fragments from the trilogy helps to emphasize the cultural and political conditions as well as the processes of including or alienation of woman's subjectivity to the discursive practices of the historical period proposed by the author and developed by characters. The concept of ideological influence to the formation of Bille's subjectivity is described in terms of its metaphorical closeness to the concept of "new Soviet religion".

Keywords: Soviet, the New Womanhood, Autobiographicity, Ideology.